

УДК 746.3:549.282/.283

*Залевська Марія Миколаївна,
аспірант Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
mrzlwsk@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ГАПТУВАННЯ ЯК РІЗНОВИДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВИШИВКИ

***Мета роботи.** Дослідження пов'язане з висвітленням особливостей гаптування – золотного шитва в декоративному мистецтві. Для досягнення мети проаналізовано походження, розвиток, становлення, використання вишивки золотними нитками. **Методологія** дослідження полягає у використанні історичного, аналітичного, системного, узагальнюючого методів. **Наукова новизна.** В статті вперше відображено вплив традицій золотного шитва на формування сучасних стилевих особливостей, з розкриттям і використанням орнаменту і технік вишивки в мистецтві української культури. **Висновки.** Золотне шитво має в основі глибокі традиції, воно продовжує розвиватись в сучасних творах церковного і світського призначення. Мистецтвознавча значимість статті обумовлена поєднанням історіографічних, культурологічних і художніх зв'язків.*

Ключові слова: вишивка, гаптування, золотне шитво, вишивальне мистецтво.

Залевская Мария Николаевна, аспирант Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Особенности шитья как разновидности украинской национальной вышивки

***Цель работы.** Исследование связано с освещением особенностей шитья – золотного шитья в декоративном искусстве. Для достижения цели проанализированы происхождение, развитие, становление, использование вышивки золотными нитками. **Методология** исследования заключается в использовании исторического, аналитического, системного, обобщающего методов. **Научная новизна.** В статье впервые отражено влияние традиций золотного шитья на формирование современных стилевых особенностей, с раскрытием и использованием орнамента и техник вышивки в искусстве украинской культуры. **Выводы.** Золотное шитье имеет в основе глубокие традиции, оно продолжает развиваться в современных произведениях церковного и светского назначения. Искусствоведческая значимость статьи обусловлена сочетанием историографических, культурологических и художественных связей.*

Ключевые слова: вышивка, шитье, золотые шитье, вышивальное искусство.

Zalevska Maria, postgraduate of National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts
Features of sewing the variety of Ukrainian national embroidery

***Purpose of Article.** The research is connected to the illumination of the features of hawking – gold embroidered in decorative art. To achieve the goal, the origin, development, formation, and the use of embroidery with gold thread are analyzed. The **methodology** of the research is centered on the use historical, analytical, systemic, generalizing methods. **Scientific Novelty.** The article first reflects the influence of the tradition of gold thread on the formation of modern stylistic features, with the disclosure and use of ornamentation and techniques of embroidery in the art of Ukrainian culture. **Conclusions.** The gold thread is based on broad traditions, it continues to evolve in contemporary works of church and secular purpose. The study of the significance of this article is due to a combination of historiographical, cultural and artistic ties.*

Key words: embroidery, harping, gold thread, embroidery art.

Актуальність теми дослідження. Поява науково обґрунтованих досліджень наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. пов'язана з виникненням, розвитком, суспільною значимістю вишивання і є актуальною в контексті історичних подій, становлення української нації. На сучасному етапі важливо усвідомити взаємозв'язок і місце українського вишивального мистецтва серед інших народів.

Упродовж усієї багатовікової історії нашого народу традиційне декоративне мистецтво завжди було дивовижним джерелом творчого натхнення українського народу, фактором його самозбереження. Воно незмінно гарантувало цілісність і безперервність традицій національної культури українців. Невід'ємна складова декоративно-прикладного мистецтва – вишивка. Багато творів вишивки є шедеврами світового значення. Гаптування (золотошвейництво) – це вишивання металевою золотою чи срібною ниткою, яке виникло на благодатній основі народної вишивки з появою панівних верств суспільства і їх побутовими умовами – природнім потягом до багатства і розкоші, а також потребами церкви прикрашати дорогими тканинами інтер'єри храмів (плащаниці, скатертини, покривала, рушники) та вишукано оздоблювати літургійне вбрання [9].

Щоб досягти вершин майстерності, потрібно, спираючись на традиції і здобутки та вдосконалюючи і примножуючи творіння, зберегти основне в мистецтві вишивки. Протягом багатьох тисячоліть всі народи створювали і доповнювали величезне надбання культурної спадщини і культових предметів. Виткані, прикрашені і вишиті тканини витримують перевірку подіями і часом. Вони можуть бути цінними джерелами інформації про зниклі і забуті або процвітаючі і благополучні світи і цивілізації [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатий, фактичний і цікавий матеріал про гаптування презентує науковець Т. Кара-Васильєва [3-7]. Перші дослідницькі кроки в цьому напрямку зробили вчені М. Новицька і К. Берладіна ще на початку 20-х років ХХ ст. Відомі історичні і військові події під час Другої світової війни призупинили наукову роботу вчених на деякий час. Сьогодні наукові розвідки у цій галузі несистемні та епізодичні.

Мета дослідження – висвітлити особливості гаптування (золотного шитва) в декоративному мистецтві; проаналізувати походження, розвиток, становлення та використання вишивки золотними нитками.

Основний виклад матеріалу. З огляду на вищезазначене, з метою максимально повно і широко розкрити питання, які стосуються історії та розвитку гаптування, його основних характеристик і особливостей, ми безпосередньо звернемося до історичних джерел.

Перші археологічні знахідки зі скіфських поховань свідчать про пишне декоративне оздоблення вишивкою золотими нитками, аплікацією чоловічого та жіночого одягу. Варто зазначити, що в одязі сарматів уже чітко відзначається соціальне розшарування населення в прикрашанні одягу вишивкою: у багатих

жінок одяг оздоблюється золотим гаптуванням, а бідних – прикрашений просто вишивкою. Про це свідчать рештки золотного шитва з непограбованого поховання знатної сарматки Соколової могили біля села Ковалівка Миколаївської області [8, 117-124].

Церковна вишивка принесена на територію Київської Русі з Візантії в X ст. відразу після Хрещення. Унікальний вид декоративного мистецтва – золотне шитво – за невеликий проміжок часу своєю вишуканістю і красою досяг надзвичайного розквіту, став відомим не тільки в Київській Русі, а й за її межами. Приймаючи християнство, були запозичені і звичаї прикрашати інтер'єри храмів, літургійний одяг дорогими тканинами. Богослужбові предмети були складовою частиною в богослужінні і виконували естетичні функції, оздоблюючи і надаючи важливу урочистість інтер'єру. Запозичена разом з православним богослужінням з Візантії декоративна монументальність, пишність і яскравість кольорів дорогоцінних тканин або гаптованих тканин, створювала відчуття особливої святковості, розкоші, небуденний характер урочистих церемоній.

Вишивка в Київській Русі золотними нитками була тим животворчим ґрунтом, на якому розвивалося гаптування. Відтворити цілісну картину літургійного золотного шитва за часів Київської Русі на сьогодні складно. Згадки в літописах засвідчують наявність у церквах Києва, Путивля і інших міст визначних дорогоцінних творів літургійного шитва.

Впродовж століть використання тканин в церковному призначенні, форма предметів, орнаментальні мотиви, образотворчі сюжети зазнавали змін відповідно до прийнятих церковними Соборами. Художній стиль творів змінювався разом з орнаментальним шиттям. В ранніх творах переважали рослинні орнаменти, пізніше з'явилися геометричні форми-роzetки, хрести, кола, плетінка. У XVII ст. рослинні узори наближались до природних форм, багато зображень було запозичено з турецьких тканин.

Окрему сторінку української мистецької спадщини становлять гаптовані речі золотними і срібними нитками вельмож і знаті періоду Козацької доби.

Т. Кара-Васильєва упродовж багатьох десятиліть ґрунтовно і досконало вивчила основні музейні збірки давнього гаптування в Києві, Львові, Чернігові, Полтаві та багатьох інших містах. Вона вперше систематизувала кількості пам'яток, визначила особливості окремих осередків і майстрів, виявила взаємовпливи із суміжними видами тогочасного мистецтва, передусім із іконописом і гравюрою, взаємозв'язки з церковним гаптуванням інших православних країн, були виявлені особистості гаптарок, їхній доробок і внесок в гаптарське мистецтво [6]. Цінною заслугою є простеження стильової еволюції шитва від візантійських впливів до ренесансу, бароко, рококо, класицизму, академізму, історизму, модерну. Довершеністю і ґрунтовністю відзначаються національні досягнення українського шитва на шляху трансформації візантійських узорів в період доби бароко і модерну.

За умов, коли наші державні і муніципальні музеї в експозиціях показують кілька відсотків своїх зібрань і ще менше розміщено на сайтах в інтернеті, та не існує церковно-історичних музеїв, важко переоцінити багатий і фактичний матеріал науковців, зібраний і опрацьований для об'єктивного і неупередженого визначення гаптарського мистецтва. Огляд таких робіт дають автору можливість стверджувати, що не розглянуто і не досліджено сучасний стан гаптарства і, зокрема, золотного шитва в українському декоративному мистецтві, про недостатню розробленість питання гаптування як складової вишивки. Цей факт зумовлює актуальність даної статті у всебічному дослідженні і розкритті феноменального явища – вишивки творів і речей золотними і срібними нитками.

Вдивовижу значущий і багатий філософсько-культурний світ вишивки гаптування. Вона велично-образно виступає в різноманітних варіантах як прикраса тканин церковного, інтер'єрно-обрядового, одягового призначення. Значну роль вирішують художні особливості сюжетних зображень, форми і композиція виробів, орнамент, виражені при допомозі живописних, пластичних та графічних засобів і прийомів. Постійно відбувається процес відновлення і розвитку традицій, але основні особливості художньої форми зберігаються віками у мистецтві українського народу. Завдяки колективній творчості майстрів вдосконалювались здобутки кожним наступним поколінням, кристалізувались творчі методи – і твори досягли найкращих вершин художнього рівня [10].

Слід зазначити, що різноманітні композиції рослинних орнаментів мають особливу вишуканість, лаконічність, художню виразність при гаптуванні золотними і срібними нитками. Гаптування – оригінальне мистецтво народної графіки, де за допомогою голки і нитки відтворюється краса буття, воно зберегло і несе в собі багатовікову культуру декоративної лінії. Аналізуючи збережені пам'ятки творів гаптування, вдається чітко простежити питання еволюції художньо-виражальних засобів, його філософсько-естетичної природи. Вишивка гаптування – це один із своєрідних видів живописного мистецтва.

Достовірно, що багато узорів вишивок золотного шитва були взяті із прикрас мініатюрних рукописів. Самі вишивки виконуються висококваліфікованими майстринями, які володіють вишуканим художнім смаком. Вишивка золотними нитками – прекрасний вид мистецтва, який вимагає високого рівня майстерності і великої концентрації уваги. При гаптуванні золотними нитками використовують різні техніки і прийоми виконання в залежності від матеріалу, ниток і призначення виробу. Застосовують матеріали: шовк, оксамит, парчу, сукно, шкіру та нитки – сухозлітка, прядене золото і срібло, скані металізовані нитки, канитель, а також шовкові нитки різної товщини. Техніки вишивання використовують в

залежності від матеріалу і ниток: «в прикріп», «у прокол», «по настилу», «по карті», «по мотузці» [1].

Доречно відмітити, що вишивка – не тільки майстерне творіння золотих рук народних умільців, а й скарбниця знань про вірування, звичаї, обряди, духовні устремління, цінності українського народу. В кінці ХХ ст. співробітниками Національного музею українського народного декоративного мистецтва впродовж більш ніж трьох років була проведена грандіозна робота з речами фондів музею церковного шитва. Були зроблені паралелі між золотим шитвом, гаптуванням церковного і світського призначення, визначені взаємозв'язок, взаємовплив і взаємозбагачення. На прикладах зразків фондів показано трансформацію від класичного церковного шитва до народного з використанням національної української орнаментики і навпаки, завдяки колоритній українській вишивці з її неперевершеним рослинним орнаментом, перевтілення у вишивку речей церковного призначення. Виставка робіт пройшла в 1999 р. На жаль, великого розголосу не відбулось і інформація про цю роботу не зафіксована.

Особливої уваги заслуговує бачення дизайнерами і студентами Київського інституту декоративно-прикладного мистецтва імені Михайла Бойчука під керівництвом доцентів Г. Забашти, В. Костюкової, старшого викладача О. Мельничук кафедри художнього текстилю, які своїм натхненням допомагають студентам відтворювати одяг трипільської доби, оздоблений вишивкою, гаптуванням. Наукового підтвердження того, яким був цей одяг, небагато, але творчий погляд художника, його інтерпретація, достовірність основних джерел (уламки посуду та зображення ритуальних жіночих фігурок із розкопок) цілком імовірно дозволяють відтворити одяг трипільської доби. Орієнтиром в роботі була книга художниці З. Васіної [2], спілкування і консультації з дослідницями Трипільської культури науковцем-археологом Н. Бурдо та істориком-археологом Л. Клочко.

У цьому контексті очевидним є факт, що одним з величезних пластів української культури є традиційний національний одяг, його оздоблення у вигляді вишивки. Народне вбрання задовольняло духовні потреби людини, відбивало її світоглядно-психологічні погляди, несло символіко-знакові, метафорично-поетичні образи, що підвищували емоційну наповненість усіх компонентів убрання. В ньому сконденсувалося колористичне різноманіття, орнаментальна витонченість, композиційна довершеність, збереглися локально традиційні особливості вишивального мистецтва, що налічують правікову історію [11].

Відомим пропагандистом народного костюму в сучасній культурі українців стала етнограф, художник, модельєр О. Косьміна – тонкий стиліст, знавець і творець сучасного народного костюму. Художниця не тільки реконструює костюми відповідно до історико-етнографічних періодів, а й використовує методи стилізації, осмислює певні системи і зв'язки барв, щоб

надати костюму сучасного звучання, вияскравити його новизну, що не пориває етнічних стосунків із традиційними елементами різних строїв. Створюючи народні і козацькі костюми, вникаючи детально у специфіку їхнього побутування, О. Косьміна використовує елементи гаптування золотними і срібними нитками [12, 246-247].

Колекції одягу модельєрів, дизайнерів і художників, які демонструються на всіх показах моди «Ukrainian Fashion week» останніх років, показують величезну кількість моделей, поєднаних із старовиною, традиціями, перевіреними роками, з використанням найновіших тканин, технологій, сучасним кроєм, оздобленим гаптуванням золотними і срібними нитками.

На жаль, такий вид декоративного мистецтва, як золотне шитво, до кінця ХІХ ст. майже повністю занепав. На початку ХХ ст. відбувались спроби відродити світську і церковну вишивку золотними і срібними нитками, але у зв'язку з катастрофою богоборства, що вплинула на українське православ'я, економічною і політичною ситуацією в країні, цей процес майже зупинився. Тільки в кінці 1970-х рр. почали з'являтися перші роботи церковного і світського золотного шитва. Подальші десятиріччя стали відродженням і формуванням цього унікального виду українського декоративного мистецтва. Зважаючи на складність процесу розвитку золотного шитва, в наш час створюються школи, майстерні, училища по підготовці майстрів вишивальниць-золотошвейок.

Наукова новизна. У статті вперше відображено вплив традицій золотного шитва на формування сучасних стильових особливостей, з розкриттям і використанням орнаменту і технік вишивки в мистецтві української культури.

Висновки. Золотне шитво має в основі глибокі традиції, воно продовжує розвиватись в сучасних творах церковного і світського призначення. Сьогодні відбувається відродження золотного шитва, що призводить до створення композицій нової образності, до трансформації художньої мови у народній вишивці і гаптуванні. Відчувається активний потяг до експериментів, сучасних нововведень у сфері гаптування. Мистецтвознавча значимість статті обумовлена поєднанням історіографічних, культурологічних і художніх зв'язків.

Література

1. Бабушкина Н. В. Золотое шитье / Н.В.Бабушкина. – М.: ОЛМА-ПРЕСС. – 2003. – 62 с.
2. Васіна З. Український літопис вбрання: [Книга-альбом] / З. Васіна. — Київ: Мистецтво, 2003-2006. – Т.2: ХІІ-початок ХХ століття; 2006. – 448с.: іл. – (Науково-художні реконструкції).
3. Кара-Васильєва Т.В. Історія української вишивки / Тетяна Валеріївна Кара-Васильєва. – К.: Мистецтво, 2008.
4. Кара-Васильєва Т.В. Літургійне шитво України ХVІІ-ХVІІІ ст. Іконографія, типологія, стилістика / Т.В. Кара-Васильєва. – Л.: Монастир монахів Студійного уставу. Видавничий відділ «Свічадо», 1996. – 230с.: іл.

5. Кара-Васильєва Т.В. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю» / Т.В.Кара-Васильєва, З.А.Чегусова. — К.: Либідь, 2005. — 280с.: іл.
6. Кара-Васильєва Т.В. Шедеври церковного шитва України XVII-XVIII століття / Т. В. Кара-Васильєва — К.: Інформативно-видавничий центр Української Православної Церкви, 2000. — 96с.: іл.
7. Кара-Васильєва Т.В. Українська вишивка. Альбом / Автор тексту та упорядник Тетяна Кара-Васильєва. — К.: Мистецтво, 1993. — 265с.: іл.
8. Ковпаненко Г. Т. Сарматское погребение I в.н.э. на Южном Буге / Г.Т. Ковпаненко. — К., 1986.
9. Сусак К. Р. Українське народне вишивання: Навч. Посібник / К. Р. Сусак, Н. А. Стеф'юк. — К.: Наук. світ, 2006. — 281с.
10. Хазел Эверет. Золотое шитье: Техника, проекты, тонкости / пер.с англ. — М.: Издательская группа «Контент», 2011. — 128с.; цв. ил.
11. Народне мистецтво. Національна спілка майстрів народного мистецтва України. — К.: Такі справи 1-2, 2001.
12. Косміна О. Мистецтво створення сучасного сценічного народного костюма як вияв регенерації української культури // Регрес і генерація в народному мистецтві. Колективне дослідження за матеріалами третіх Гончарівських читань / О. Косміна. — К., 1998. — С.246-247.

References

1. Babushkina, N.V. (2003). Golden shyte – Moscow: Olma-Press [in Russian].
2. Vasina, Z. (2006). Ukrainian outfit Chronicle – Kyiv: Art, Vol.2: (Scientific – artistic reconstruction) [in Ukrainian].
3. Kara-Vasilyeva, T.V. (2008). History of Ukrainian embroidery Kara Vasylyeva. K.: Art [in Ukrainian].
4. Kara-Vasilyeva, T.V. (1996). Liturgical embroidery Ukraine XVII-XVIII century. Iconography, typology, style: Vasiliev monastery monks studio arose. Publishing department «Svichado» [in Ukrainian].
5. Kara-Vasilyeva, T.V. (2005). Decorative art of Ukraine of the twentieth century. In search of «grand style». K. : Lybid [in Ukrainian].
6. Kara-Vasilyeva, T.V. (2000). Masterpieces of ecclesiastical embroidery Ukraine XVII-XVIII. K. [in Ukrainian].
7. Kara-Vasilyeva, T.V. (1993). Ukrainian embroidery. K.: Art [in Ukrainian].
8. Kovpanenko G.T. (1986). Sarmatian burial in I century of a new era K. [in Ukrainian].
9. Susak, K.R. (2006). Ukrainian folk embroidery: Training manual. K.: Science. world [in Ukrainian].
10. Hazel Everet, (2011). Golden shyte: Techniques, Projects, subtlety. N.: Yzdatelskaya group «Content» [in Russian].
11. Folk art. The National Union of Folk Art Masters Ukrainy (2001). K.: Such cases 1-2. [in Ukrainian].
12. Kosmina, A. (1998). Art create a modern national costume stage as a sign of recovery of the Ukrainian culture and generation. Regression in folk art. Collective research of materials by Goncharivske chytannya. K. [in Ukrainian].